

NOU FRAGMENT DE LA INSCRIPCIÓ PALEOCRISTIANA RIT 1036

DIANA GOROSTIDI PI

JORDI LÓPEZ VILAR

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

RESUM

Es presenta un nou fragment epigràfic trobat recentment a Tarragona, corresponent a una inscripció funerària paleocristiana que lliga amb la inscripció RIT 1036, descoberta durant la construcció de la fàbrica de Tabacs els anys 20 del segle passat.

Paraules clau: Epigrafia llatina, pautat decoratiu, Tàrraco, necròpolis paleocristiana.

En aquesta nota presentem un nou fragment epigràfic localitzat al carrer Major de Tarragona, existent actualment en una col·lecció particular. La inscripció va aparèixer en les recents obres d'arranjament d'un local, formant part d'un reompliment que, en base a les ceràmiques que en formaven part, cal datar en el segle XVIII.

La feliç identificació d'un altre fragment del mateix epígraf trobat en les excavacions de la necròpolis paleocristiana proporciona una pista clara sobre la seva ubicació originària i permet descartar definitivament una hipotètica associació amb l'àrea eclesiàstica –episcopi i catedral– que s'alçà en el punt culminant de l'acròpolis en època visigòtica¹.

1. J. LÓPEZ, *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tàrraco*. Tarragona, 2006, 253. Resulta difícil trobar l'explicació de com el nostre fragment va fer cap al carrer

Es tracta d'un fragment de placa de marbre blanc (Luni-Carrara) (15 x 17 x 5,3) amb part original a l'esquerra i la zona superior i inferior (fig. 1). Conserva tres línies de text emmarcades per un doble pautat que queda obert a la part esquerra. El *ductus* de la primera línia és més gruixut i contrasta amb el de la segona i tercera, traçades amb un punxó més prim. A la segona línia destaca una E feta amb forma de creu de traç central molt breu, mentre que a la tercera línia la L presenta el traç curt marcadament oblic cap a baix. Lletres: 3, 2-3; 3-3,7 (E); 3-3,7 (L). La lectura és:

*Hic requ[iescet --- in]
[p]ace vi+[---]
[---]ucal[---].*

La forma de la llacuna a l'angle inferior esquerra, les restes de les lletres de les línies 2 (una A) i 3 (una V) així com les característiques formals de la paleografia i *ordinatio* epigràfiques han permès identificar la seva pertinença a la mateixa inscripció de la que ja es coneixia un fragment recuperat durant les excavacions en la necròpolis paleocristiana (11 x 11 x 5,5. Lletres: 3, 4; 3,5), ara conservat al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona (núm. inv. MP 305), corresponent a RIT 1036² (figs. 2 i 3):

*--- in]
pa[ce ---]
rtu[---].*

La lectura de tots dos fragments és la següent:

*Hic requ[iescet --- in]
pace vi+[--- qua-]
rtu cal[(endas) ---].*

Major, però el fet de trobar-se associat a un nivell amb material del segle XVIII podria indicar una recol·lecció de la peça amb fins erudits i una pèrdua posterior, però evidentment en aquest sentit no podem fer altra cosa que navegar en el camp de l'especulació.

2. P. BELTRÁN, 57, nr. 84, a J. TULLA ET ALII, *Excavaciones en la necrópolis Romano-Cristiana de Tarragona*. JSEAM 88, Madrid, 1927.

La fórmula inicial *hic requiescet...in pace*, amb més o menys variants, es troba ben documentada a l'epigrafia funerària paleocristiana de Tàrraco, on el nom de la persona difunta sol presentar-se després del verb³. Per aquest motiu és probable que també en aquesta ocasió es trobes en la part perduda de la primera línia, la qual cosa fa pensar en una llargària original de la placa que la fes més propera a l'únic cas conservat sencer (RIT 994) (fig. 4). Això implica que la reconstrucció de la part del text perduda a la segona línia hagi de tenir en compte també aquesta amplada del camp epigràfic. A la línia dos, després de *pace* que tanca la fórmula inicial, es troben clarament llegibles les lletres VI seguides d'unes restes que per la seva posició en principi poden correspondre a una T. La resta del traç vertical de la T en coincidència amb el trencament, així com la resta de les apicatures lateral superior esquerre i inferior fan descartar la lectura d'una X, que permetria integrar *vixit* i, en conseqüència, el formulari habitual en aquest tipus d'inscripcions funeràries. Aquest inici de paraula *vit*[---] donaria la possibilitat de llegir un nom de persona, *Vitalis*, per exemple⁴. No obstant, les raons de formulari usual a Tàrraco, que preveu la inclusió del nom del difunt a l'inici, fan que es descarti aquesta opció a favor d'un altre tipus de paraula, que només pot ser *vita*⁵. Això obligaria a prescindir de la fórmula *dep(ositus)* també molt habitual amb la presència de la data de la mort. En aquest sentit, d'una manera bastant hipotètica, es podria proposar que en l'espai final, a més del nom del mes perdut a què es refereixen les calendes citades a la línia 3, si no es trobessin *per extenso*, tret molt habitual d'aquest tipus de textos, es pogués pensar en la datació consular, com es

3. RIT 945, 956, 962, 972, 974, 977, 979, 982, 989, 990, 994 i 1001.

4. *Vitalis* a Tàrraco: RIT 205, 379, 438 (totes paganes). També es documenta en època tardana (s. IV) en un mosaic d'una vil·la de Tossa de Mar (J. VIVES, *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona 1942, 368b) i a Arjona (Córdoba) (VIVES 1942, nr. 180).

5. No són molt habituals expressions amb la paraula *vita*, menys en les peces paleocristianes de Tàrraco. Tampoc són gaire abundants al *corpus* de la ciutat de Roma, on, no obstant, s'han documentat les expressions *vitam complevit* (ICVR X, 27309) i *vitam relinquere* (ICVR IV, 9515), que podrien tenir cabuda amb la presència de la datació al final del text.

documenta també en altres inscripcions cristianes de Tàrraco⁶.

No obstant, la fortuna d'haver trobat la correspondència amb el fragment RIT 1036 permet fer una altra proposta. En efecte, en aquesta part del text es veu clarament incisa una R, les característiques de la qual coincideixen amb les restes de la lletra final conservada a la línia 2 del nou fragment: el traç on arrenca la panxa superior sobresurt per damunt del pal vertical de la lletra i també presenta una marcada apicatura inferior. Segons això, la paraula trencada podria començar amb *vir-* i les opcions més habituals en un context funerari són *virgo* amb els seus derivats *virginus* i *virginitas*. A Tàrraco està documentada la paraula dues vegades, una d'elles referida a la *beata Thecla* anomenada *virgo Christi*, és a dir, una verge consagrada⁷. Es possible pensar que aquesta paraula anés acompanyada d'un adjectiu referit a la seva qualitat, com *innocentissima*, *inmaculata*, *intaminata*, *perennis*... o, fins i tot, *virgo Christi*, indicada a través de l'abreviatura XPI, com apareix a la mateixa inscripció de la *beata Thecla*.

Aquesta paraula precedeix l'expressió en la qual es troba el numeral *quartu* en ablatiu concordant amb *die* (*sub die quartu*)⁸, que és la manera habitual per indicar la data de la defunció del personatge, normalment precedida de *dep(ositus)*. Tot aquest formulari es completa amb la lectura de *cal[--]* com *calendas* (o *cal(endas)*), de les que, però, no s'ha conservat l'adjectiu amb el nom del mes⁹.

Per tant, la proposta final de text, tenint present els paral·lels i

6. RIT 943, 945 i 946.

7. R. CORTÉS, J. LÓPEZ, "La inscripció de Thecla, verge consagrada a Crist", *Temps de monestirs. Els monestirs catalans entorn l'any mil*, Barcelona 1999, 119-122. Cf. H. NIQUET, "Christians at late Roman Tarraco: a reappraisal of the evidence", *XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae: Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae: Barcelona, 3-8 Septembris 2002 / ediderunt: Marc Mayer i Olivé, Giulia Baratta, Alejandra Guzmán Almagro*, Barcelona 2007, 1021-1027. L'altra inscripció, referida a una nena, és RIT 986 (*virgo innocentissima*). Per altres inscripcions hispàniques documentant *virgines*, cf. els índex de VIVES 1942.

8. Aquesta proposta va ser feta per P. Beltrán en editar el fragment del MNAT, tot i desconeixent aquest nou segon fragment que porta l'expressa al·lusió a les calendes.

9. És una de les poques vegades en què es documenta la paraula *calendas* amb c i no amb la més habitual k, i la primera vegada a Tàrraco. Inscripcions cristianes amb referències calendarials: RIT 946, 947, 971, 973, 977, 1009 (*kalendae*) RIT 945, 980, 1042, 1043 (*idus*); RIT 994 (*nonae*).

la llargària de la placa íntegrament conservada RIT 994, seria la següent¹⁰:

*Hic requiescet (nom de la difunta) in/
pace vir[go (inmaculata? XPI?) dep(osita) (sub) die qua-]
rtu cal[(endas) (mes) (cònsuls?)].*

Evidentment aquesta placa estaria fixada en algun monument funerari, probablement un túmul com els que s'han documentat a l'àrea de la necròpolis. No hi ha dubte que l'origen de la inscripció, a l'igual que la resta de les peces del conjunt estudiat, està en la necròpolis paleocristiana. Aquest conegut cementiri va créixer a partir de finals del segle III, però el seu moment àlgid se situa entre mitjan segle IV i mitjan del V, quan comença una ràpida decadència que acabarà deixant-la reduïda al recinte de la basílica dels màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi. Arran d'una reforma datada a principis del segle VI s'esvaeix del tot la funció sepulcral de la basílica i també els epígrafs¹¹. Pel que fa a les inscripcions datades de la necròpolis, la més antiga és de l'any 352¹² altres esmenten els anys 393, 455, 459 i 471¹³ i finalment, una dubtosa de l'any 503¹⁴.

La presència de ratlles ornamentals per emmarcar cadascuna de les línies del text és habitual en molts textos paleocristians però, tot i trobar-se en altres ciutats, a Tàrraco adquireix característiques pròpies en un grup determinat d'onze exemplars procedents de la necròpolis com per pensar en una mateixa *officina lapidaria*¹⁵. Les inscripcions a què es fa referència són: RIT 994, 1012, 1013, 1025, 1046, 1041, 1026,

10. Les mesures de la inscripció RIT 994 són 13 x 40, amb lletres de 1,8 cm. (fig. 4). L'erosió que presenta indica que es tractava d'una llosa de paviment.

11. LÓPEZ 2006, 243-254.

12. RIT 943.

13. RIT 945 a 947.

14. RIT 948.

15. Vives ja va identificar aquest conjunt com a característic de la ciutat. J. VIVES 1942, 60-61. Una altra, no recollida al RIT, és l'inscripció conservada al museu episcopal de Vic (núm. inv. 7825. I. RODÀ, *Catàleg de l'epigrafia i de l'escultura clàssiques del Museu Episcopal de Vic*, Vic 1989, n. 17, 36-37). Inscripcions amb línies ornamentals es troben també fora de Tàrraco. Atès que per detectar aquest tipus de decoració només és

1043 (doble payout), 981, 1036 (doble payout)¹⁶. En la gran majoria dels casos els textos són fragmentaris ja que només es conserva sencera una peça¹⁷. No obstant, és possible fer una llista d'aquests trets diferencials, que són:

- la presència de payout ben marcat, que pot ser d'una o dues línies horitzontals que de vegades tanca el text pels costats com si fos un marc o una *tabula* incisa amb cartutxos centrals per a cadascuna de les línies de text (fig. 5)¹⁸.

- Normalment en aquest tipus d'inscripcions el text es distribueix en tres línies, i d'una certa llargària, com es mostra en l'únic cas conservat sencer (uns 50 cm) (fig. 4)¹⁹.

- Sovint presenten decoració amb motius cristians, com crismons, creus monogramàtiques, creus o coloms (fig. 4)²⁰.

- L'anàlisi paleogràfica documenta molta varietat en els tipus de lletra entre inscripcions, fins i tot en una mateixa placa²¹.

Aquest trets es troben, com s'ha indicat, en altres llocs tant de

possible recórrer als *corpora* epigràfics moderns que inclouen fotografia o dibuix de les inscripcions, podem citar casos aïllats, com per exemple un a Mérida (J. L. RAMÍREZ; P. MATEOS, *Catálogo de las inscripciones cristianas de Mérida*, Mérida 2000, nr. 20). A Itàlia es troba aquest tipus de decoració a Monastero (Aquila) (G. VERGONE, *Le epigrafi lapidarie del museo paleocristiano di Monastero*, Trieste 2007, nr. 103 i 138), a Fordongianus (Sardegna) (P.G. SPANU, *Martyria Sardiniae. I Santuari dei martiri sardi*, Milano 2000, 98), a Isola sacra (Roma) (D. MAZZOLENI, *I reperti epigrafici. Ricerche nell'area di S. Ippolito all'Isola Sacra*, Roma 1983, nr. 272) i a Avellino (Campània, Itàlia) (C. LAMBERT, *Studi di epigrafia tardoantica e medievale in Campania. Volume I. Secoli IV-VII*, Firenze 2008, 67). En canvi, el grup nord-africà és més nombrós. Podem citar, per exemple, un conjunt notable procedent d'Haïdra (N. DUVAL, *Recherches archéologiques à Haïdra, I. Les inscriptions chrétiennes*, Roma, 1975), i fins i tot en epigrafia monumental (J.B. WARD-PERKINS; R.G. GOODCHILD, *The christian Antiquities of Tripolitania*, Oxford, 1953, 37-43) = IRT 867.

16. En aquest llistat es descarten alguns casos en els quals el payout té una finalitat evidentment pràctica a l'hora de la incisió dels textos com a línies de guia (RIT 1040).

17. RIT 994.

18. RIT 1043. També les línies exteriors poden ser dobles, com a RIT 981.

19. RIT 967 té cinc línies, però les dues últimes línies van ser afegides en un segon moment, per un segon difunt. Un cas diferent és la placa de Vic (RODÀ 1989, nr. 17), on el text es presenta en quatre línies.

20. RIT 994 i RODÀ 1989, nr.17 (crismons); RIT 1012, 1013 i 967 (creus monogramàtiques); RIT 1046 i 1041 (creus); RIT 1055 (coloms).

21. Els tipus més variables són la L, Q, G, A, N i la E. Algunes d'elles presenten fins i tot apicatures decoratives (RIT 1013).

la península –Mèrida– com de fora –alguns exemples a Itàlia– però sempre esporàdicament. En canvi a les províncies africanes semblen més abundants, especialment el model allargat amb tres línies de text emmarcades per caixa i payout, decorades amb crismons²². La coincidència d'aquest model en una sèrie relativament llarga dins del total de les inscripcions paleocristianes de Tàrraco fa plantejar la hipòtesi que a la ciutat hagués existit una *officina lapidaria* que hauria emprat un model decoratiu epigràfic ben documentat al nord d'Àfrica en la seva producció de plaques funeràries. En conseqüència, la definició d'un grup d'inscripcions d'aquestes característiques particulars a Tàrraco seria un altre element arqueològic que reforça els lligams estrets que la nostra ciutat tenia amb Àfrica (fig. 6). Un lligam que està sobradament testimoniats per altres casos, tant literaris –la correspondència de Consenci amb Sant Agustí l'any 419²³– com arqueològics –els contraabsis de les basíliques tarraconenses²⁴, la importació de sarcòfags de Cartago²⁵ o l'abundant ceràmica africana²⁶.

Aquest tipus d'inscripcions amb payout decoratiu havia estat datat per J. Vives en el segle VI²⁷, però tenint en compte l'evolució de la necròpolis i el formulari emprat considerem que caldria dur la datació al segle V o fins i tot a la segona meitat del segle IV²⁸.

22. Com s'ha comentat, donat que per a la identificació de paral·lels formals és necessari comptar amb fotografies o dibuixos, la recerca ha estat determinada per la seva disponibilitat en les publicacions consultades.

23. J. AMENGUAL (ed.), *Consensi, correspondència amb Sant Agustí*. Col. Bernat Metge, 244. Barcelona, 1987.

24. LÓPEZ 2006, 266-267.

25. I. RODÀ, «Sarcòfagi della bottega di Cartagine a Tàrraco», *Atti del VII Convegno di Studi (Sassari, 15-17 dicembre 1989)*, Sassari, 1990, 727-736.

26. X. AQUILUÉ, *Relaciones económicas, sociales e ideológicas entre el norte de África y la Tarraconense en época romana: las cerámicas de producción africana procedente de la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. Tesis doctoral publicada en microfita, Barcelona 1992.

27. VIVES 1942, 60.

28. RIT 943, 945 i 946.

*Figura 1: Fotografia del nou fragment
(Foto: J. López).*

*Figura 2: RIT 1036
(Foto: G. Jové / Arxiu MNAT).*

Figura 3: Fotomuntatge de RIT 1036 i el nou fragment recuperat (J.M. Puche).

Figura 4: RIT 994 (Foto: G. Jové / Arxiu MNAT).

Figura 5: RIT 1043 (Foto: G. Jové / Arxiu MNAT).

Figura 6: Fragment d'epígraf monumental de Wadi Crema (IRT 867), del segle IV dC.